

УДК 373.3.091.64(477)

Кристина Шевчук

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри педагогіки, та методики початкової освіти

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9365-1456>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація

У статті розкрито проблеми використання шкільного підручника для початкової школи. Визначено, що науковий інтерес до проблем створення і використання підручників у закладах освіти значно зріс, що пов'язано зі швидкими темпами модернізації освіти в Україні. Обґрунтовано провідну роль шкільного підручника як основного засобу навчання в початкових класах. Актуалізовано специфіку застосування підручників початкової школи згідно реалізації концепції Нової української школи. Зосереджено увагу на аспектах аналізу підручника, які дають можливість успішно реалізовувати завдання освітнього процесу. Фокусується увага на зростанні ролі підручника в період переходу новий зміст, на компетентнісну парадигму освіти, що розширює варіативність функцій підручника, поглиблює його значимість, в усвідомленому освоєнні знань, передбачених діючими навчальними програмами. Висвітлюються особливості здійснення різних видів експертизи підручників для початкової ланки освіти (науково-методичної, психолого-педагогічної, дизайнерської, антидискримінаційної). Зазначено, що активний розвиток розробки навчальних видань зумовлений проведенням реформи Нової української школи та сучасними освітніми потребами. З'ясовано, що впровадження підручників в освітній процес початкової школи вимагає уточнення сутності цього феномену, вироблення чітких вимог до їх експертизи, розроблення

детальних рекомендацій щодо створення якісних підручників і їх застосування в початковій школі.

Ключові слова: підручничознавство, підручник для початкової школи, критерії, показники аналізу, експертиза.

Постановка проблеми дослідження. Зважаючи на інтеграцію української школи до європейського освітнього простору та її орієнтацією на підвищення якості відповідно до світових стандартів, важливого значення для реалізації поставлених завдань набуває вивчення й творче використання дидактичного та виховного потенціалу підручників для початкової школи. Шкільні книги для початкового навчання вводять дитину в широкий соціокультурний контекст, що виходить за межі родинного кола та звичного оточення. Вони допомагають їй сприйняти, назвати і класифікувати світ, освоїти через літературні мовні норми позасімейні зразки і еталони культури. «Читання світу» за допомогою підручника передбачає переміщення в його простір і його «словник образних понять», прочитуваних вчителями, учнями, батьками в якості ключових для розуміння культури сучасного їм суспільства і існування в ньому. Конструюючи для учнів «екскурсії» в світ, підручники малюють одночасно і бажаний, ідеальний світ, в якому має жити наступне покоління; і світ реальний, в якому воно вже існує разом зі своїми старшими наставниками, гідами та керівниками, які спираються на свій власний досвід.

Навчальна книга як єдиний предмет, породжений культурою, педагогікою, релігією, політикою, етикою, філософією, методикою викладання, стереотипами повсякденного виховання майже не розглядається в роботах з історії освіти і її сучасного стану.

Підручники для початкової школи більшою мірою відображають бажаний педагогічний ідеал, ніж підручники середньої школи, оскільки при визначенні власної структури і змісту виходять насамперед із завдання формування «культурної людини», а не з логіки відповідної галузі наукового знання. Виконуючи соціалізуючу роль, тексти і візуальні образи, що знаходяться в даних

виданнях, можуть бути піддані однаковому кількісному і якісному аналізу (на відміну від більш гетерогенних підручників для середньої ланки школи).

У науковій літературі всі дослідження, пов'язані з аналізом підручників для початкової школи, проводяться за двома принципово різними напрямками. Перший розглядає підручник як джерело для реконструкції педагогічних, соціальних, історичних, культурних процесів, що не мають до нього прямого відношення, але фіксуються і зберігаються в ньому. Наприклад, вивчення розвитку гендерних стереотипів і їх репрезентації, відображення в підручниках тих чи інших соціальних норм і цінностей (в загальному форматі або фрагментарно). Гендерна соціологія і культурологія, політологія, соціологія, історія понять, соціальна історія, історія цінностей і емоцій – ці напрямки гуманітарних наук, перш за все, вдаються до досліджень підручників в руслі першого підходу. Другий напрям розглядає підручник як ціле, еволюцію і відображення в ньому тих моментів, без яких той чи інший вид навчальної літератури не зміг би існувати і відображати зміст освіти. До цього напрямку відносять дослідження історії поняття «підручник», історії принципів формування його структури і відбору змісту. Підручничознавство, історія літератури і методики викладання, історія педагогічної думки, загальна історія і теорія педагогіки, соціологія знання, історія читання – такі напрямки гуманітарних наук в першу чергу вдаються до цілісного вивчення підручника [8, с. 113-129].

Однак вивчення підручника для початкової школи відбувається у площині обох підходів, оскільки і відображає сферу зовнішнього педагогічного простору функціонування навчальної книги, а також ілюструє залежність всієї структури підручника від сконструйованих в педагогіці очікувань і намірів. Сучасне вивчення підручників для початкової школи торкається, здебільшого, дидактичних, книгознавчих, психологічних та філологічних проблем. Підручник початкової школи розглядається як продукт педагогічної культури в цілому, державної політики в освіті, педагогічної теорії та практики, культурних стереотипів та очікувань.

У зарубіжній історіографії навчальну літературу активно розглядають з точки зору її функцій в культурі, досліджують її в якості свого роду транслятора культурних цінностей і зразків з покоління в покоління, цінного історико-культурного джерела для реконструкції уявлень про дитячий вік, його характеристики, межі і можливості, про реальний та ідеальний світ розвитку та формування особистості [10, с. 28]. Конструювання підручника виступає при такому підході як виключно важлива культурна практика, пов'язана з самосвідомістю соціуму і моделюванням культурної ідентичності, що піддається впливу багатьох факторів – від державної політики в освіті до прийнятих звичаїв виховання і ставлення до дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці до вивчення історичної еволюції підручників для початкової школи зверталися такі відомі педагоги ХХ століття Ю. Бабанський, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Г. Ващенко, М. Вашуленко, С. Гончаренко, І. Гудзик, О. Дубинчук, О. Жосан, Д. Зуєв, Б. Коротяєв, Н. Менчинська, В. Онищук, Є. Перовський, В. Помагайба та ін.

Не втратила актуальності означена проблема і сьогодні, а тому і надалі привертає увагу сучасних дослідників (О. Аніщенко, Р. Арцишевський, П. Атаманчук, Н. Бібік, Т. Бойченко, Н. Буринська, А. Гірняк, В. Грищенко, Л. Денисенко, Л. Ілійчук, С. Когутенко, Я. Кодлюк, Т. Лукіна, О. Ляшенко, О. Савченко, А. Фурман, В. Яценко та ін.).

Найбільш істотний внесок в даний напрямок був внесений Я. Кодлюк. У своїй монографії «Підручник для початкової школи: теорія і практика» авторка проілюструвала еволюцію поглядів різних науковців на підручник як механізм виразності змісту освіти. Дослідниця у своїх дослідженнях, довела, що підручник може бути одночасно проаналізований як конструктор, змодельований педагогічним ідеалом, і як продукт культури, що пропонує такий ідеал в якості свідомого орієнтира і принципу освоєння інформації [8].

Питання якості шкільного підручника сьогодні лежить в площині досліджень фінського проекту «Навчаємось разом». Метою дослідження, що

розпочалося в жовтні 2018 року за підтримки Міністерства освіти і науки України та міжурядового українсько-фінського проекту «Навчаємось разом», є аналіз якості сучасних підручників для Нової української школи (НУШ). Когортою науковців було окреслено наступне коло завдань:

1) аналіз нормативно-правового забезпечення щодо підготовки підручників відповідно до концепції НУШ;

2) аналіз комплектів підручників НУШ, визначення застарілих дискурс-систем та наукових парадигм;

3) визначення та систематизація проблемних аспектів культури видання підручників для початкової школи відповідно концепції НУШ [17].

Результати українсько-фінського проекту «Навчаємось разом» лягли в основу Всеукраїнського науково-практичного семінару «Новий підручник для Нової української школи: вимоги, критерії оцінювання, оформлення», організованого Інститутом модернізації змісту освіти для видавців, які працювали над підручниками для других класів Нової української школи (22 листопада 2018 р.), тренінгового навчання для експертів, які оцінювали підручника для 2, 3, 4-х класів Нової української школи (2019-2022) та тренінгів для видавців підручників для НУШ, підготовлених з допомогою команди фахівців українсько-фінського проекту «Навчаємось разом». Отож сьогодні є нагальним питання аналізу підручників для початкової ланки освіти відповідно діючої концепції Нової української школи.

Мета статті: проілюструвати особливості здійснення аналізу підручників для початкової ланки освіти крізь призму історичного екскурсу підручникотворення та визначення сучасних видів експертизи підручників початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західна історіографія має більш ніж вікову традицію вивчення шкільної навчальної книги як продукту культури. Систематичне вивчення історії підручників початкової школи розпочато в кінці XIX століття в Німеччині. Потім воно поширилося на інші країни Європи та США. Однією з основоположних робіт стала «Історія розвитку

книг для читання, призначених для початкових шкіл» Фердинанда Бюнгера (1898). Дослідник торкнувся в основному історії авторства, змісту, структури та аудиторії шкільних книг для читання. Робота Бюнгера заклала аналітичну основу, що дозволяє розглядати історію початкових шкільних книг з різних точок зору: літературно-дидактичного канону, відображення в підручниках тих чи інших аспектів соціокультурної і навіть соціоприродної дійсності (складного відображення цієї дійсності в свідомості авторів-укладачів, їх замовників і т.д.) [18, с. 33].

Велике значення для історії культури новітнього часу мають соціологічні дослідження навчальної літератури. У вітчизняній науці даний напрямок представлено, перш за все, дослідженням Д.Зуєва, К.Ушинського. Авторам вдалося не тільки виробити глибоку методику аналізу навчальних текстів, а й показати, зокрема, як на тлі серйозних змін в державних нормативних документах і методичному апараті підручників.

В освітній практиці зустрічаються суміжні поняття: «книготворення», «підручникотворення», «підручникомознавство». Нам більше імponує термін «підручникомознавство», який О.Е. Жосен трактує як: «галузь наукового дослідження соціально гуманітарних наук, що вивчає психолого-педагогічні, дидактико-методичні, історичні, книгознавчі, бібліотекознавчі, бібліографознавчі, гігієнічні й управлінські аспекти розвитку навчальної літератури» [5,с.108].

Дослідження історії підручників відтіняє сучасні проблеми вітчизняної дидактики та методики навчання. Простота структури текстового матеріалу, їх формулювання, ілюстрація образів, ідеологічна «прозорість» освітніх установок дають можливість одночасно реконструювати історичні реалії змісту освіти і педагогічні ідеали, оскільки підручник для початкової школи – це свого роду перший в житті дитини рекомендований йому державою і педагогікою словник загальнонавчаних понять сучасної культури, соціуму, ціннісних орієнтацій повсякденного життя, способів взаємодії зі світом. На основі аналізу виховних концепцій, виражених у навчальних текстах та ілюстраціях, можливо розробити

процедури комплексного вивчення семантики педагогічних текстів у підручнику для першого етапу шкільного навчання в будь-який історичний період. Невидимі механізми акультурації чітко виступають при роботі з підручником, демонструючи роль педагогіки в процесі транслювання минулого, сьогодення і майбутнього. У випадку підручника ми маємо справу не тільки з декларацією ідеалу, а ще й з «вживленням» його в людину за допомогою певного механізму [16, с. 19].

Виховні концепції навчальної літератури являють собою найбагатший матеріал для реконструкції етапів становлення і розвитку педагогічної культури в цілому, для вивчення еволюції педагогічних ідеалів в навчальній літературі для початкової школи зокрема.

Аналізуючи погляди учених і дослідників на проблему функціонального призначення підручників В. Мелешко переконує, що: «незважаючи на варіативність підходів до створення шкільної книги, формулювання функцій, їхні погляди співпадають: шкільний підручник повинен створюватися як інструмент процесу навчання з характерними для нього ознаками, якостями, властивостями, функціями, спрямованими на допомогу учневі якнайповніше опанувати зміст освіти на певному етапі навчання» [11, с. 32].

Актуальність вивчення підручників пояснюється міждисциплінарним підходом у дослідженнях, використанні у діалозі з педагогікою історичних, соціологічних, психологічних методів та отриманих з їх допомогою даних.

Педагогіка і суміжні з нею дисципліни нагромадили достатньо можливостей, щоб досліджувати процеси формулювання в підручнику для початкової школи тих чи інших педагогічних ідей та ідеалів, конструювання концептів і концепцій дитинства, образу дитини і його світу, в навчальній літературі, яка виступає реальним механізмом трансляції багатьох культурних стереотипів, каналом інкультурації нових поколінь.

Сучасній педагогічній науці потрібно розуміння підручника як продукту культури, як джерела для дослідження і реконструкції соціальних процесів, концептуалізації моделей виховання, навчання, соціалізації підростаючих

поколінь в умовах перевизначення образів реального світу. Педагогічні ідеали, репрезентовані в навчальних текстах, є найважливішими інструментами соціалізації учня початкової школи, які конструюються педагогікою, політичною владою, загальною культурною свідомістю епохи [3, с. 100].

Реалізація педагогічних завдань, пов'язаних із щоденним розвитком особистості учня здійснювалося в навчальних книгах різних епох за абсолютно різних ідеологічних підстав. Різка зміна педагогічних ідеалів всередині кожного з періодів і особливо на переході від одного до іншого заклала базовий конфлікт у визначенні біографічних стратегій і духовно-моральних констант різними поколіннями суспільства. На основі семантико-педагогічного аналізу підручника, дослідники знаходять джерельний матеріал, що свідчить про зіставлення двох культур: дитячої, орієнтованої на дорослість і самостійність, і дорослої. Подвійна орієнтація посібників на дітей молодшого шкільного віку і на працюючих з ними дорослих дає можливість глибинного семантичного аналізу структури уявлень про особистість і суспільство в ту чи іншу епоху. Фіксація і осмислення даного феномена, на історично відносно далекому від сучасних дослідників матеріалі, дає можливість виробити інструмент для міждисциплінарного аналізу навчальних книг і педагогічних стратегій.

Скажімо, вивчення еволюції педагогічних ідеалів на матеріалі букварів і книг з читання допомагає виробити критерії аналізу навчальної книги для початкової школи, розкриває «конструкторські» можливості практичної педагогіки. Історико педагогічне дослідження культурних традицій в конструюванні базових мовних стереотипів, принципів і прийомів їх передачі за допомогою початкового навчання може значно збагатити вітчизняну науку.

Отож назріла потреба в особливому напрямку педагогічної науки, що досліджує історію навчальної літератури в контексті способів легітимації ідеологічних конструктів і соціального конструювання реальності на сторінках елементарних шкільних посібників. Джерельна та методологічна база цього напрямку може розширити межі педагогічних досліджень, присвячених соціальному вихованню та шкільному навчанню. Включення в них

соціокультурного виміру дозволить простежити, як освітні досягнення набувають особистої і загальнозначущої цінності [10, с. 28].

Вивчення історії педагогічних традицій та інновацій на матеріалі навчальних посібників для початкової школи збагатить сучасну освіту методикою аналізу прихованого в підручниках культурного змісту, який формує базові уявлення суб'єкта про самого себе, про соціально значущі ролі інших суб'єктів дійсності.

Підручник виникає на стику різних соціальних практик. Це і естетично відображаючий продукт, що має свій привабливий візуальний антураж; і особистісно значимий культурний об'єкт, який гарантує входження в соціум за допомогою читацької діяльності; і економічно вигідний предмет (він побутує у відносно стабільному контексті попиту і пропозиції); і ідеологічно грамотний «вісник», що сповіщає про актуальні пріоритети в області державної та освітньої політики [15, с. 242]. Аналіз такого поліфункціонального, вкоріненого в різних гуманітарних сферах джерела можливий завдяки використанню комплексу методичних процедур. Дослідження може спиратися, зокрема, на такі методи, як генетичний аналіз корпусу текстів, що дозволяє простежувати історію варіантів навчальних посібників різних десятиліть; аналіз текстуального дискурсу; категоріальний аналіз груп текстів в навчальній літературі для початкової школи; аналіз поєднання візуальних образів зі словом в шкільній навчальній книзі; якісний і кількісний контент-аналіз; семіотичний аналіз композиції посібників і сконструйованих в них візуальних образів людини, суспільства і культури; тематичний аналіз, що дає можливість ієрархічного розподілу матеріалів аналізованого підручника і складання базового словника понять, визначення послідовності і частоти тем, образів і епізодів, аналізу їх присутності-відсутності, появи-зникнення, трансформації-збереження.

Дослідження, присвячені вивченню освіти як каналу трансляції культурних цінностей і норм, засобів соціалізації людини в культурі, шляхів інтеріоризації стандартів і горизонту культурної поведінки, сприяють вивченню підручника як особливого виду культурного продукту, в тому числі – вивченню

культурно-педагогічної семантики його текстів та методичного апарату. Я. Прихода стверджує, що підручники містять «прихований навчальний план», що орієнтує школярів бути носіями певної культури, виразниками та «здійснювачами – втілювачами» її нормативних зразків [12, с.7]. Дитині пред'являються персонажі, ситуації, оцінки, з якими вона себе якщо не ототожнює, а якимось чином ідентифікує. Механізм ідентифікації обумовлює соціалізуючий ефект. Мова йде не про повний консенсус підручника і учня (конструктори підручника до цього прагнуть, але не досягають), але, безсумнівно, про досягнення (нерідко – несвідомого) деякої спільності розуміння навколишнього природного, соціального, культурного середовища. Учневі ілюструється «код», який «розшифровує» явища культури способами, закладеними в нього творцями підручників. Даний код містить важливі для культури ідеї та ідеалізовані смисли, заради впровадження яких створюється підручник як «система посилань», що і є процесом пізнання.

У підручнику узаконюється не тільки поточна реальність, а й певні версії минулого і проєктованого майбутнього. Створювані на кожному рівні підручника об'єкти і моделі соціальної ідентифікації, свого роду «ідеальні типи», являють собою, з точки зору авторів-укладачів підручника, найважливіші «послання» для ціннісно-ієрархічної інтерпретації дійсності в силу того концептуального розуміння педагогічного ідеалу і світу дитинства, яке вони мають.

Освітня політика сьогодення характеризується входженням в шкільну площину Нової української школи. Домінантною ознакою зазначеної концепції визнано її автономність та варіативність щодо створення альтернативних підручників, навчальних та навчально-методичних посібників. Саме тому, актуальною постає проблема шкільної літератури, а саме аспект аналізу альтернативних підручників, і як результат вибір найдосконаліших в умовах сучасної шкільної освіти [14].

Я. Кодлюк визначає такі спільні ознаки альтернативних підручників: розроблені для одного навчального предмета або інтегрованого курсу;

рекомендовані МОН України; відповідають вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальній програмі з предмета. Відмінними ознаками альтернативних підручників дослідниця визначає: укладені різними авторами; ілюструють відмінні технології представлення знань, умінь і навичок [7, с. 39].

Процес підготовки підручників для початкової школи потребує аналізу і систематичних досліджень теорії шкільних підручників та диференційованого підходу до їх побудови. Питання експертного оцінювання підручників досліджували С. Бондаренко, Н. Бондаренко, Я. Кодлюк, С. Косянчук, В. Краєвський, Т. Лукіна та інші. Однак сьогодні зростає потреба в постійному доповненні, оновленні й збагаченні карти експертування підручників початкової школи. Тому відбір сучасних підручників для початкової школи включає наступні види експертизи:

Науково-методична експертиза – це: «експертиза відповідності обсягу, структури, способів викладу змісту підручника типовій освітній програмі, навчальній програмі, дидактичним принципам та змісту візуалізації; рівня діяльній складової організації освітньої діяльності здобувачів освіти та самостійності здобувачів освіти в освітній діяльності; дидактичних засобів мотивації освітньої діяльності, засобів контролю, самоконтролю, ефективності засобів, спрямованих на оволодіння здобувачами освіти ключовими і предметними компетентностями» [13]. На наш погляд, науково-методична експертиза займає першочергове місце в процедурі вибору підручників і передбачає аналіз таких аспектів:

- ✓ формулювання визначень понять та завдань повинні бути конкретними та точними, відповідати сучасним досягненням науки, техніки та технологій, ціннісним уявленням сучасних наукових концепцій;
- ✓ навчальний матеріал має бути представлений з урахуванням концентричного принципу освоєння системи знань;
- ✓ відповідність змісту та обсягу інформації підручника Державному стандарту початкової освіти та навчальним програмам;

- ✓ збалансованість теоретичного і практичного матеріалу і освоєння механізмів застосування його на практиці;
- ✓ реалізація українознавчого, краєзнавчого, регіонального компонентів підручника, формування загальнолюдських та національно-культурних цінностей;
- ✓ відповідність змістового наповнення підручника щодо формування ключових компетентностей, функціональної грамотності учнів, наскрізних вмінь, Hard and Soft Skills;
- ✓ варіативність способів організації освітньо-пізнавальної, практичної та дослідницько-проектної діяльності;
- ✓ забезпечення можливостей підручника здійснення учнями самоосвіти;
- ✓ реалізація інтегрованого, діяльнісного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів до навчання.

Психолого-педагогічна – це: «встановлення відповідності обсягу, змісту, структури підручника віковим психологічним особливостям учнів (сприймання, пам'ять, мислення, мотивація), рівня реалізації дидактичного принципу доступності, розвивальних можливостей – змісту і структурі підручника тощо» [13]. Психолого-педагогічна експертиза передбачає відповідність наступним критеріям:

- ✓ наявність завдань, пов'язаних з реальними життєвими потребами;
- ✓ реалізація ціннісного компонента у змісті підручника;
- ✓ змістове наповнення підручника відповідне віковим особливостям учнів;
- ✓ оптимальність поєднання видів завдань: репродуктивних, практико-орієнтованих, творчих, дослідницьких;
- ✓ відповідність обсягу та змісту підручника досягненню прогнозованих очікуваних результатів;
- ✓ направленість навчальних завдань на розвиток критичного мислення школярів, вмінь взаємодіяти, застосовувати набуті уміння, володіти ситуацією вибору;

- ✓ зрозумілість та доступність текстового та позатекстового компонентів підручника, відповідність до норм літературної мови;
- ✓ розвиток інтересу у школярів до пізнання світу засобами підручника мотиваційної сфери учнів;
- ✓ забезпечення диференційованого підходу до навчання, індивідуалізації освітнього процесу.

Дизайнерська експертиза – це: «оцінювання дотримання вимог до художнього оформлення та поліграфічного виконання підручника (формати, шрифти, гарнітура, кегль, накреслення), дотримання єдиного стилю, оригінальність ілюстративного матеріалу, створеного спеціально для конкретного видання, збалансованість кольорової гами ілюстративного матеріалу» [13]. Дизайнерська експертиза зосереджує фокус дослідження на:

- ✓ наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником;
- ✓ дотримання наступності щодо раніше вивченого навчального матеріалу;
- ✓ логічність розміщення ілюстративного матеріалу підручника як самостійного або додаткового джерела інформації;
- ✓ доречність, сучасність оформлення обкладинки підручника;
- ✓ наявність фактичних помилок [12, с. 6].

Антидискримінаційна експертиза – це: «аналіз підручників щодо наявності у текстових та позатекстових (ілюстрації, методичний апарат, апарат орієнтування) матеріалах виявів дискримінації за захищеними ознаками (раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, інвалідність, етнічне та соціальне походження, мова тощо) у формі стереотипів, ксенофобії, ейджизму, андро- та етноцентризму, сексизму тощо та надання рекомендацій щодо їх усунення» [13].

Н. Бондаренко вважає, що особливу увагу під час аналізу та вибору підручників для початкової школи необхідно приділяти компетентнісному підходу. На думку дослідниці: «Компетентнісний підхід у підручниках представлено складниками компетентності, якими є: знаннєвий (знання); практико-досвідовий (досвід застосування знань через уміння й навички);

ціннісно-ставленнєвий (вироблення ставлення на основі сформованих ціннісних орієнтацій); почуттєво-емоційний (емоційно-вольове регулювання); поведінково-діяльнісний (постійна діяльнісна актуалізація сформованої компетентності для успішного життєздійснення) [2, с.13].

Таким чином, вивчення підручників початкової школи демонструє, як відбувається взаємодія педагогіки, навчальної практики, політики в сфері освіти, звичаїв сімейного виховання і культурних стереотипів. Як зазначає Н. Черниш, у підручниках на перший план виходять питання ідеологічного і культурного виховання, педагогічного ідеалу [18, с. 71]. Ми вже підкреслили, що підручники малюють одночасно і бажаний, ідеальний світ, в якому має жити наступне покоління; і світ реальний, в якому воно вже існує. В результаті порівняльно-історичного аналізу навчальної літератури ми отримуємо хороший коментар до загальної історії педагогіки та історії педагогічних ідеалів, відображених в освітній парадигмі, коментар до ідеології та інтелектуальної історії з боку тих, хто безпосередньо організовує педагогічний процес.

Реформаційні освітні процеси сьогодення визначили автономію навчального закладу, вчителів щодо вибору підручників для навчання молодших школярів. З огляду на зазначене, процедура аналізу підручників для початкової школи є надзвичайно актуальною. Члени команди експертів підручників НУШ І. Женченко, М. Женченко, Я. Прихода, Т. Харломова визначили наступний методичний інструментарій аналізу навчальних видань для початкової школи: методи дискурс-аналізу, логічного, семантичного, контекстного аналізу текстових і візуальних компонентів підручників [17].

Сучасний шкільний підручник, зміст якого відповідає освітнім нормативним документам, є багатофункціональним джерелом знань, провідним засобом навчання у початковій школі, виступаючи механізмом регуляції освоєння знань та компетентностей на різних етапах навчання.

Еволюція підручників є дидактична традиція. При вивченні підручників за основу береться надрукована книга. Підручник не тільки інструмент освіти, а й інструмент селекції переданого знання. Він часом відсікає те, що учневі знати не

належить. Педагогічний ідеал в даному випадку виконує роль цензурного фільтра.

Узагальнюючи викладене, особливостями здійснення аналізу підручників для початкової школи, вважаємо: врахування еволюційних надбань підручникотворення; слідування соціальним запитам; розширення видів експертизи.

Серйозною методологічною проблемою вивчення навчальних книг є постійно мінливе розуміння того, чому навчає той чи інший підручник (межі, завдання, структура предмета, його статус в науковій, педагогічній, загальнокультурній, повсякденній культурі). Виникають проблеми, чи можна зіставляти підручники різних історичних періодів і країн, і якщо так, то як це валідно зробити. Складність реконструкції постійно еволюціонуючого освітнього, культурного, політичного, конфесійного контексту, що надає постійний, але мінливий вплив на моделювання процесу навчання і на конструювання підручників для такого навчання, також являє собою серйозну складність, що перешкоджає появі досліджень підручників.

Висновки. Підручник теоретично і дидактично багатовимірний. Кілька політичних, соціальних, наукових, культурних, естетичних, економічних (виробництво підручника) сфер перетинаються одночасно в одній книзі; число їх наближається до нескінченності. Дуже непросто простежити їх усіх досконально, щоб до кінця зрозуміти або хоча б бути впевненим в тому, звідки в підручнику з'являються ті чи інші теми, образи і тексти. Підручник як модель світу схильний до маси слабо реєстрованих впливів. Різноманітність смислових пластів підручника може задаватися не тільки самими авторами підручників, а й тими різними завданнями, які формулювали перед ними замовники – державні або місцеві влади, ті чи інші видавництва, шкільні спільноти, ради і т. д.

Необхідність комплексного розгляду різнорівневих семантичних мереж всередині кожного підручника, пов'язування між собою текстуального тематизування, тематичного наративу і дискурсу, мовної політики, образного ряду, колористичного рішення, методичних рішень програмування його

використання учнями, вчителями, батьками, а також іноді репетиторами і гувернантами, також являє собою серйозну методологічну задачу при вивченні історії еволюції навчальних книг як «активних резервуарів» педагогічного ідеалу, що відображає досвід і очікування різних груп населення, різних інтелектуальних авторитетів, політичних і соціальних запитів. Історико-педагогічні роботи з реконструкції відображення педагогічної думки і практики, педагогічної свідомості і звичаю в підручниках (як з точки зору змісту освіти і розвитку дидактики, так і в більш загальному плані свідчень педагогічної культури свого часу) могли б скласти важливе досягнення вітчизняної історико-педагогічної науки. Постійне оновлення змістового наповнення підручників, еволюція підходів до їх створення, актуалізують значення нових підручників та варіативність їх використання як основного засобу навчання в початковій школі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному аналізі зарубіжного досвіду впровадження у шкільну практику е-підручників та особливостей проведення експертизи таких підручників.

Список використаних джерел

1. Бібік Н. М. Врахування пізнавальних інтересів учнів у підруникотворення. *Підручник XXI століття*, 2003. № 1-4. С. 48-52.
2. Бондаренко Н. Якість підручників у фокусі експертної оцінки. *Проблеми сучасного підручника*, 2022. № 28. С. 6-17. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-6-17>
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Удосконалення експертизи шкільних підручників. *Український педагогічний журнал*, 2017. № 1, С. 98-103. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706610/BNV_KSV_17_UPZh_01.pdf
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. – Режим доступу: <http://www.mon.gou.ua/main.php?queri=education/avarage>
5. Жосан О.Е. Шкільне підручникомознавство як наукова дисципліна. *Проблеми сучасного підручника*, 2012. С. 105-112.
6. Ілійчук Л. Сучасні вимоги щодо розробки та впровадження електронних підручників в освітній процес початкової школи. *Відкрите освітнє е-*

середовище сучасного університету. Спецвипуск «Нові педагогічні підходи в STEAM освіті», 2019. С. 123-132. DOI: 10.28925/2414-0325.2019s11

7. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі: посібник для вчителя початкової школи; за ред. О.Я. Янченко. К.: Наш час, 2009. 104 с.
8. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
9. Кодлюк Я. П. Ключові компетентності у змісті підручників для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*, 2016. № 17. С. 182-191.
10. Лукіна Т.О. Якість українських підручників для середніх загальноосвітніх шкіл: проблеми оцінювання і результати моніторингу. Київ: Академія, 2004. С. 26-32.
11. Мелешко В. В. Використання навчальної книги як основного засобу формування ключових компетенцій учнів сільської мало чисельної школи. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. К. : Пед. думка, 2008. Вип. 8. С. 28-35.
12. Прихода Я. Видавнича і мовна культура шкільних підручників. *Вісник книжкової палати*, 2011. № 9. С. 5-8.
13. Про затвердження інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертним експертизам електронних версій проектів підручників : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1183 від 02.11.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-instruktivno-metodichnih-materialiv-dlya-provedennya-ekspertami-ekspertiz-elektronnih-versij-proektiv-pidruchnikiv>
14. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р від 14 грудня 2016 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>)

15. Топузов О. М. Роль і місце підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ: Педагогічна думка, 2012. № 12. С. 241-247.
16. Трубачева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ: Педагогічна думка, 2011. № 11. С. 17-22.
17. Харламова Т. Б., Женченко М. І., Прихода Я. В., Женченко І. В. Підручники для Нової української школи як засіб ефективної освітньої комунікації: дискурс-аналіз і проблеми культури видання. 2019 https://www.researchgate.net/publication/332539579_Pidrucniki_dla_Novoi_ukrainskoi_skoli_ak_zasib_efektivnoi_osvitnoi_komunikacii_diskurs-analiz_i_problemi_kulturi_vidanna_Textbooks_for_the_New_Ukrainian_School_as_a_means_of_effective_educational_comm
18. Черниш Н. Основи культури видання : навч.-метод. посіб. Львів : Українська академія друкарства, 2013. 144 с.

1.04.2023

Annotation

Krystyna Shevchuk

FEATURES OF TEXTBOOK ANALYSIS FOR PRIMARY SCHOOL

The article reflects the principles and methods of studying a textbook for elementary school, identifies the main directions of its analysis from the point of view of historical and pedagogical science. Particular attention is paid to interdisciplinary research of the school textbook as a constructor and as a product of culture. The textbook is considered as a backbone factor of educational processes. In this regard, there is a need for examination of modern textbooks. Taking into account the fact that the competence content of education passes through all educational subjects, the newly created textbooks should not only provide children with a certain amount of educational information, but also form necessary competences in the language and fundamentals of science, entrepreneurship, financial and digital literacy, the ability to

work in a team, to counter any discrimination, etc., which are considered equally important – that a necessary foundation for lifelong learning.

The need to create new textbooks for primary school is today's social order. An integral component of the selection of textbooks is conducting an examination by teachers, methodologists, scientific, scientific-pedagogical workers in order to determine the textbook that is needed for a modern student. The analysis of the textbook is necessary for the implementation of a thorough scientific and pedagogical analysis of the content of the textbook and the provision of reasoned recommendations for improving its quality. Therefore, the analysis of textbooks for primary school contributes to their effective use.

Key words: *textbook, expertise, analysis, reforms.*

REFERENCES

1. Bibik, N. M. (2003). Vrakhuvannia piznavalnykh interesiv uchniv u pidruchnykotvorennya. *Pidruchnyk XXI stolittia*. № 1-4. S. 48-52. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, N. V. (2022). The quality of textbooks is the focus of expert evaluation. *Problems of the modern textbook*. № 28. S. 6-17. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-6-17> [in Ukrainian].
3. Bondarenko, N. V.; Kosianchuk, S. V. (2017b). Udoskonalennia ekspertyzy shkilnykh pidruchnykiv. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 1, 98-103. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706610/BNV_KSV_17_UPZh_01.pdf. [in Ukrainian].
4. State standard of primary general education. – Access mode: <http://www.mon.gov.ua/main.php?queri=education/avarage> [in Ukrainian].
5. Josan, O.E. (2012). School textbook studies as a scientific discipline. *Problems of the modern textbook*. 105-112. [in Ukrainian].
6. Liichuk, L. (2019). Modern requirements for the development and implementation of electronic textbooks in the educational process of primary school. *Open educational e-environment of a modern university. Special issue "New pedagogical approaches in STEAM education"*. 123-132. DOI: 10.28925/2414-0325.2019s11[in Ukrainian].

7. Kodlyuk Ya.P. (2009). Working with a textbook in elementary school lessons: a guide for an elementary school teacher; under the editorship O. Ya. Yanchenko. K.: Our time. 104 p. [in Ukrainian].
8. Kodlyuk, Ya. P. (2006). Theory and practice of textbook creation in primary education: tutorial. for masters and students. ped. f-tiv K.: Information and analytical agency "Nash Chas". 368 p. [in Ukrainian].
9. Kodliuk, Ya. P. (2016). Kliuchovi kompetentnosti u zmisti pidruchnykiv dlia pochatkovoï shkoly. Problemy suchasnoho pidruchnyka, 17, 182-191. [in Ukrainian].
10. Lukina, T. O. (2004). Yakist ukrainskykh pidruchnykiv dlia serednikh zahalnoosvitnikh shkil: problemy otsiniuvannia i rezultaty monitorynhu. Kyiv: Akademiia. [in Ukrainian].
11. Meleshko, V. V. (2008). The use of textbooks as the main means of forming key competences of students of a small rural school. *Problems of the modern textbook: collection of scientific works*. K.: Ped. Dumka, Issue 8. P. 28 -35. [in Ukrainian].
12. Prykhoda Y. (2011), «Vidavnicha and movna culture of schoolchildren», *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, № 9, p. 5-8. [in Ukrainian].
13. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018). On approval of instructional materials for expert examination of electronic versions of textbooks: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1183. 02 November 2018, available at: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-instruktivno-metodichnih-materialiv-dlya-provedennya-ekspertami-ekspertiz-elektronnih-versij-proektiv-pidruchnykiv> [in Ukrainian].
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016). On approval of the Concept for the implementation of the state policy in the field of reforming the general secondary education "New Ukrainian School" for the period up to 2029: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 988-p. 14 December 2016, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>) [in Ukrainian].

15. Topuzov, O. M. (2012). Rol i mistse pidruchnyka v realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu do navchannia. Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. prats. Kyiv: Pedahohichna dumka, 12, 241-247. [in Ukrainian].
16. Trubacheva, S. E. (2011). Transformatsiia funktsii shkilnoho pidruchnyka v umovakh kompetentnisnoho pidkhodu. Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. prats. Kyiv: Pedahohichna dumka, 11, 17-22. [in Ukrainian].
17. Kharlamova T. B., Zhenchenko M. I., Prykhoda Y. V., Zhenchenko I. V. (2019). Textbooks for the New Ukrainian School as a means of effective educational communication: discourse analysis and problems of publication culture. https://www.researchgate.net/publication/332539579_Pidruchniki_dla_Novoi_ukrainskoi_skoli_ak_zasib_efektivnoi_osvitnoi_komunikacii_diskurs-analiz_i_problemi_kulturi_vidanna_Textbooks_for_the_New_Ukrainian_School_as_a_means_of_effective_educational_comm [in Ukrainian].
18. Chernysh, N. (2013), Establish a culture of vision, the higher-method. posib, UkrainianAcademy of Friendship, Lviv, 144 p. [in Ukrainian].